

BẢO TỒN CÁC DI SẢN VĂN HÓA PHI VẬT THỂ QUA VIỆC GIỮ GÌN VÀ PHÁT HUY TRÒ CHƠI DÂN GIAN Ở THÀNH PHỐ HỒ CHÍ MINH

*Lê Thị Dung**

Văn hóa phi vật thể là toàn bộ giá trị lịch sử - văn hóa thuộc mọi lĩnh vực sáng tạo tinh thần, được lưu giữ bằng trí nhớ và được lưu truyền bằng nhiều hình thức trong đó chủ yếu bằng hình thức truyền miệng (đặc biệt đối với các dân tộc không có chữ viết), bao gồm: luật tục, phong tục tập quán, chuẩn mực đạo đức, tín ngưỡng - tôn giáo, văn học dân gian và văn học diễn xướng, nghệ thuật biểu diễn (âm nhạc, múa, sân khấu, trò chơi dân gian), văn hóa ẩm thực, y học dân tộc, nghề thủ công và kinh nghiệm sản xuất và những giá trị văn hóa khác. Từ trước đến nay, Đảng và Nhà nước ta có nhiều văn bản và những chính sách cụ thể nhằm giữ gìn, phát huy và phát triển di sản văn hóa phi vật thể của các dân tộc Việt Nam. Nghị quyết Hội nghị lần thứ V Ban Chấp hành Trung ương Đảng (khóa VIII) về xây dựng và phát triển nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc đã chỉ rõ: “Hầu hết coi trọng bảo tồn, kế thừa, phát huy những giá trị văn hóa truyền thống (bác học và dân gian), văn hóa cách mạng bao gồm cả văn hóa vật thể và phi vật thể...”, “Đầu tư và tổ chức điều tra, sưu tầm, nghiên cứu, phổ biến các giá trị văn hóa, văn học, nghệ thuật các dân tộc... Bảo tồn các di tích lịch sử, văn hóa và các danh lam thắng cảnh, các làng nghề, các nghề truyền thống...”.

Việt Nam, đất nước có nền văn hóa vật chất - tinh thần cách mạng đậm đà bản sắc dân tộc, trong đó, ông cha ta đã để lại cả kho tàng trò chơi dân gian. Theo đánh giá của các nhà nghiên cứu văn hóa, trò chơi dân gian đã làm phong phú thêm cho nền văn hóa dân tộc. Có thể nói, trò chơi dân gian truyền thống Việt Nam rất phong phú, nhiều thể loại dành cho tất cả các độ tuổi khác nhau. Nó mang đậm dấu ấn của nền văn hóa nông nghiệp. Điếm qua một số trò chơi như: múa sạp, đánh vật, ném còn, đập niêu, đấu võ, đấu gậy, thả diều, đánh quay, đua ghe, đu tiên, đi cà kheo, thả đèn trời, thả đèn nước, nhảy bao bố, kéo co, nu na nu nống, bắt kim

* Trung tâm Khoa học xã hội và nhân văn Thành phố Hồ Chí Minh. Việt Nam.

thang, cướp cờ, bịt mắt bắt dê, v.v... mỗi trò chơi đều mang một nét đẹp riêng, một sự hấp dẫn khác nhau. Ví dụ như trò đi cà kheo. Dụng cụ này do người Nam Bộ sáng tạo ra từ thời khẩn hoang, dùng để đi trên những đầm nước để tránh đũa, rấn rết... Người chơi sẽ cảm thấy rất thú vị khi đi trên những cây cà kheo cao quá đầu người. Như trò chơi đập niêu, người ta treo hàng ngang khoảng 7 cái nồi đất, rồi bịt mắt người chơi lại giao cho một cái gậy, dẫn đi một vòng, rồi quay lại đứng cách xa khoảng 1 mét, những người này sẽ xác định phương hướng và đập bể được nồi thì sẽ thắng. Trò chơi đập niêu có nguồn gốc từ nông thôn, rất gần gũi với cuộc sống hàng ngày nên dễ dàng thu hút được nhiều người tham gia. Hoặc, trò đua ghe ghô là một trò rất thịnh hành ở vùng sông nước Nam Bộ. Thường vào những ngày lễ hội ngày Tết người Việt và người Khmer đều tổ chức đua ghe ghô được nhiều người yêu thích, cổ vũ nhiệt tình.

Sài Gòn - Thành phố Hồ Chí Minh với chiều dài lịch sử hơn 300 năm đã có một bề dày văn hóa tương xứng với nó. Vốn văn hóa này được hình thành từ những lưu dân đi mở đất, là tinh hoa của nhiều địa phương tụ lại nơi được coi là “đất lành chim đậu”. Trò chơi dân gian cũng được đem đến và lưu lại, dần dần được cải tiến cho phù hợp với vùng đất mới. Trò chơi dân gian ở thành phố Hồ Chí Minh đa dạng về thể loại và hình thức nhưng cũng gần gũi với cuộc sống đời thường. Nó được phát khởi từ những sự vật, con vật, cây cỏ chung quanh mình, trong đó phần lớn đều xuất phát từ những “sáng tạo” của tuổi thơ trong quá trình sống và sinh hoạt trong cộng đồng của mình. Những trò chơi này sẽ tiếp tục in đậm trong ký ức tuổi thơ của mỗi người cho đến ngày khôn lớn. Và một mai, khi nhớ đến, con người sẽ cảm thấy thanh thản hơn với những kỷ niệm thơ ấu của mình.

Thực tế cho thấy, quá trình hình thành đô thị ở Sài Gòn trước đây và nay là thành phố Hồ Chí Minh diễn ra rất sớm. Chính tính chất hiện đại của một đô thị đòi hỏi con người phải chuyển động theo nó. Nó đòi hỏi con người sống ở đây phải có một lối sống khác, một cách ứng xử văn hóa khác. Văn hóa nông thôn không còn nữa và thay vào đó là văn hóa đô thị. Điều này bắt buộc những thành tố văn hóa nội tại (bao gồm cả văn hóa vật chất và văn hóa tinh thần) trong nó cũng phải thay đổi theo. Trò chơi dân gian cũng nằm trong sự biến chuyển đó. Chính cảnh quan chật hẹp của đô thị đã không cho phép một số trò chơi dân dã mang tính chất lễ hội cộng đồng tồn tại. Ngược lại, những trò chơi tưởng chừng như bình thường lại “sống” được trong môi trường thành thị. Ở đây, chúng tôi chỉ kể ra một số trò chơi phổ biến thường thấy ở thành phố Hồ Chí Minh trước đây.

Trò chơi thả diều là một trong những trò chơi thu hút cả trẻ em và người lớn. Trò chơi này đặc biệt được ưa thích ở những vùng ngoại vi thành phố. Điều thường được làm đơn sơ bằng các thanh tre và giấy. Về sau, diều được một số người chơi chuyên nghiệp làm công phu hơn, nhiều màu sắc hơn, nhiều con diều còn được gắn thêm ống sáo để khi thả lên gặp gió sẽ phát

ra những âm thanh êm tai. Trước đây, vào những chiều hè, người dân thành phố dễ dàng bắt gặp những cánh diều bay lượn trong gió, làm cho cảnh quan thành phố linh động hẳn lên. Mỗi khi nhìn thấy những con diều bay trong gió ta lại thấy hình dáng của quê hương ở trong đó như nhà thơ Đỗ Trung Quân đã viết:

Quê hương là con diều biếc

Tuổi thơ con thả trên đồng...

Trò chơi nhảy cò cò (có nơi gọi là lò cò) cũng là một trò chơi rất gần gũi với các em nhỏ ở thành phố. Trò chơi không phân biệt nam hay nữ, ai cũng có thể tham gia, có khi là một nam một nữ chơi chung với nhau. Các thành viên vẽ dưới đất 7 ô vuông, được đánh số từ 1 đến 7. Dụng cụ để chơi là một viên gạch. Các thành viên dùng viên gạch ném vào ô (theo thứ tự từ ô thứ nhất đến ô cuối cùng), sau đó co một chân lên, nhảy cò cò vào trong ô. Người chơi phải hoàn tất hết các ô thì sẽ được “bói nhà”. Người chơi sẽ quay lưng lại và ném viên gạch vào trong ô, nếu rơi vào ô nào thì sẽ được xây nhà ở đó. Trò chơi này còn được cải biến thành các trò khác như cò cò bao thư, cò cò “xửn”, cò cò tam giác...

Trò chơi nhảy dây rất phổ biến trong trẻ em, nhất là các em bé gái. Trò chơi này thường tập trung khoảng 3-5 người chơi, hoặc có thể đông hơn. Trong thể loại này còn được các em nhỏ chia thành nhiều loại khác nhau như nhảy ống tre, nhảy năm kiểu, nhảy tam giác, nhảy bướm, nhảy cao... Dụng cụ để chơi thường là một sợi dây thun được thắt (có thể thắt đôi, thắt ba hoặc hơn nữa...) từ nhiều cọng thun nhỏ, với nhiều màu sắc. Những người bị phạt sẽ phải đứng chằng dây cho các bạn khác chơi. Nếu người nào phạm luật thì sẽ bị phạt vào thay. Trò chơi này hầu như được trẻ em nhỏ yêu thích. Nhiều trẻ em gái còn đem cả vào trường để chơi với nhau trong giờ nghỉ giải lao.

Một trò chơi được nhiều lứa tuổi yêu thích là trò chơi bắn bi. Trò chơi này càng đông người thì không khí càng náo nhiệt. Dụng cụ là những viên bi tròn bằng thủy tinh, có đường kính bằng đầu ngón tay. Các thành viên sẽ đào một cái lỗ ở giữa sân, sau đó thay phiên nhau bắn bi lên đến gần cái lỗ đó. Ai bắn vào lỗ trước sẽ có quyền bắn vào bi người khác. Người nào bị bắn trúng kể như là thua cuộc. Người thua cuộc có thể bị búng tai, hoặc bị mất viên bi đó.

Và còn nhiều nữa những trò chơi dân gian truyền thống đã từ lâu định hình ở trong lòng thành phố. Lâu ngày, nó đã trở thành mạch sống không thể thiếu của người dân thành phố, đặc biệt là trẻ em. Trò chơi dân gian vốn mang trong nó những tinh hoa của văn hóa dân tộc. Những bài hát đồng dao của các trò chơi đã làm phong phú thêm cho kho tàng văn hóa dân gian.

Chi chi chành chành
Có trái chanh thổi lửa
Có con ngựa bắt dương
Có ông vương thương đế
Bắt đế đi tìm
ù à ù ập...

(Trò chơi Chi chi chành chành)

Hoặc:

Rồng rắn lên mây
Có cây lúc lắc
Có ông chủ nhà không?...

(Trò chơi Rồng rắn lên mây)

Hay:

Bắt kim thang, cà lang bí rợ
Cột qua kèo, là kèo qua cột
Chú bán dầu, qua cầu má té
Chú bán ết, ở lại làm chi
Con le le đánh trống thổi kèn
Còn bìm bịp thổi tò tí te tò le...

(Trò chơi Bắt kim thang)

Có thể nói, trò chơi dân gian là một trong những yếu tố mang tính văn hóa truyền thống cao đẹp của dân tộc. Sự tồn tại của nó đã đem lại cho con người những khoảnh khắc thăng hoa, giúp người già như trẻ lại, những người lao động trở nên yêu đời hơn sau những giờ căng thẳng trong cuộc sống mưu sinh. Và nhất là trẻ em, trò chơi dân gian sẽ góp phần thư giãn sau những giờ học căng thẳng ở trường lớp. Vì vậy nó cần được giữ gìn và được phát huy hơn nữa trong đời sống văn hóa của con người Việt Nam, nhất là những người dân ở thành thị.

Trò chơi dân gian là những trò chơi mang tính cộng đồng cao, vì nó đòi hỏi phải có đông người chơi. Những trò chơi dân gian lành mạnh mang tính truyền thống của dân tộc tạo mối quan hệ bàn bè, tránh cho trẻ bị trầm uất. Không những thế, trò chơi dân gian cũng giúp cho công tác giáo dục trẻ thơ được tốt hơn, phong phú hơn. Qua những trò chơi dân gian như chi chi chành chành, kéo co, nu na nu nống, bắt kim thang, rồng rắn lên mây, cướp cờ, bịt mắt bắt dê, nhảy cò cò, ô ăn quan, banh đũa, nhảy dây, banh lỗ, bắn bi, thả diều, đá dế... giúp trẻ sinh hoạt vui chơi một cách lành mạnh lại tốt cho sức khỏe. Trò chơi dân gian cũng đã giáo dục truyền thống cho tuổi thơ, giúp trẻ em tiếp cận với sinh hoạt tinh thần của các thế hệ trước, tránh xa những thú tiêu khiển mang tính bạo lực hiện đại. Trò chơi dân gian là một loại hình hoạt động vui chơi hấp

dẫn đối với trẻ em trong các dịp vui chơi giải trí, trong các dịp sinh hoạt hè, trong các buổi cắm trại,... Trò chơi dân gian còn giúp trẻ em vận động một cách toàn diện phẩm chất, trí lực, đạo đức của các em. Ngoài ra, trò chơi dân gian cũng giúp cho các bậc phụ huynh, thầy cô giáo có dịp hiểu thêm các em, giúp các em tiến bộ về mọi mặt. Vì trong khi tham gia trò chơi trẻ em sẽ bộc lộ rõ sự khéo léo, thông minh, điềm đạm, hay nhiệt tình sôi nổi, biết nhường nhịn...từ đó những mặt mạnh mặt yếu của trẻ sẽ được khắc phục qua từng trò chơi và thời gian.

Bên cạnh đó, trò chơi dân gian còn góp phần củng cố mối quan hệ giữa các thế hệ với nhau và giúp ích rất nhiều cho việc đồng cảm giữa các thế hệ. Người cha, người mẹ có thể hiểu được con cái mình muốn gì và thông cảm với chúng qua những trò chơi lành mạnh mang tính truyền thống của dân tộc.

Hiện nay trong bối cảnh của đô thị mà tiêu biểu là Thành phố Hồ Chí Minh, hiện tượng phát triển đô thị tự phát đang diễn ra mạnh mẽ ở khắp mọi nơi. Tốc độ tăng trưởng, nhu cầu cuộc sống hàng ngày càng cao. Nó đòi hỏi cuộc sống con người cũng phải có những thay đổi theo. Những ngôi nhà thông minh hiện đại, những vật dụng vui chơi giải trí cũng được hiện đại hóa. Sự hiện đại hóa và biến đổi phong cách sống của dân thành thị từ người lớn đến trẻ em. Sự nâng cao dân trí là một đòi hỏi bức thiết để đáp ứng sự phát triển của xã hội, nhưng nó cũng có những mặt trái. Trẻ em ngày nay học nhiều hơn trước rất nhiều, do áp lực của việc học ở trường, ở nhà nên hầu như chúng không còn một khoảng thời gian rảnh rỗi nào nữa. Và trò giải trí duy nhất mà chúng được tiếp xúc đó là trò chơi vi tính, hoặc thỉnh thoảng cha mẹ đưa đi các công viên.

Ngày nay, nếu bước vào một xóm nhỏ hay một ngôi trường tiểu học nào đó ở thành thị, như nội thành Thành phố Hồ Chí Minh thì chúng ta sẽ thấy rất ít trẻ em còn chơi những trò dân gian trước đây. Chính quá trình đô thị hóa mạnh mẽ, cũng với lối sống “công nghiệp” đã làm cho sân chơi của người dân thành thị dần dần bị “biến mất”, kéo theo đó là sự “biến mất” của những trò chơi dân gian truyền thống.

Việc phục hồi trò chơi dân gian sẽ góp phần xây dựng góc vui chơi cho các trường mầm non, Tiểu học, chương trình sinh hoạt cho những hội đoàn của hội thanh thiếu niên nhằm giúp họ vui chơi bổ ích trong dịp hè. Và đây là những tiền đề để phát huy bản sắc văn hóa dân tộc, góp phần làm phong phú thêm cho bản sắc văn hóa đô thị và tạo ra một cảnh quan đô thị hài hòa, phù hợp với nếp sống văn hóa của người Việt. Nếu làm được điều đó thì thành phố Hồ Chí Minh sẽ là một đô thị vừa phát triển theo hướng công nghiệp hiện đại vừa giữ gìn và phát huy nền văn hóa đậm đà bản sắc dân tộc.

Một vài năm gần đây, một số trò chơi dân gian truyền thống đã xuất hiện trong các lễ hội văn hóa lớn ở thành phố Hồ Chí Minh như Lễ hội kỷ niệm 300 Sài Gòn - TP. Hồ Chí Minh, Lễ kỷ niệm ngày thành lập Đoàn, Lễ Giao thừa thiên niên kỷ... Một số khu du lịch cũng đã đưa nhiều trò chơi dân gian vào trong chương trình hoạt động của mình, qua đó thu hút được nhiều người tham gia. Nhiều du khách nước ngoài khi đến thành phố Hồ Chí Minh trong các ngày lễ hội, đều rất thích thú trước những trò chơi dân gian ở đây. Qua mỗi trò chơi, khách du lịch nước ngoài còn có thể giao lưu văn hóa, thể hiện tình đoàn kết với người địa phương. Do đó, không chỉ là sản phẩm văn hóa tinh thần, các trò chơi dân gian còn là sản phẩm rất quý trong du lịch. Nếu được chú trọng đầu tư thì trò chơi dân gian sẽ là một điểm mạnh thu hút ự chú ý của di khách trong và ngoài nước. Trong bài viết này, chúng tôi xin đề xuất một số giải pháp bước đầu để góp phần bảo tồn và phát huy giá trị của các trò chơi dân gian ở thành phố Hồ Chí Minh:

- Phải có một chương trình quy hoạch cụ thể nhằm duy trì và phát triển các loại hình trò chơi dân gian ở thành phố (bao gồm các loại hình trò chơi trẻ em, trò chơi người lớn, trò chơi cộng đồng, trò chơi lễ hội) tạo sự hài hòa với quá trình phát triển của quá trình đô thị hóa ở thành phố Hồ Chí Minh hiện nay.

- Vận động các tổ chức Đoàn, Hội, các trường học đưa các trò chơi dân gian vào trong các hoạt động văn hóa, giải trí trong nhà trường, trong các chương trình du lịch, cắm trại... Thông qua các hoạt động này, các loại hình trò chơi dân gian sẽ dễ dàng đi vào cuộc sống của các thành viên trong cộng đồng; đồng thời trò dân gian cũng sẽ là một sợi dây kết nối các thành viên trong cộng đồng lại với nhau, giúp mọi người gắn bó với nhau.

- Đối với một số trò chơi cần có sự cải tiến để phù hợp với cuộc sống ở đô thị hiện nay nhưng vẫn phải giữ được những giá trị văn hóa. Đặc biệt là đối với trẻ em, phải đưa trò chơi dân gian vào chương trình sinh hoạt để góp phần phát triển thể chất và trí tuệ của trẻ.

- Đầu tư xây dựng các chương trình trò chơi dân gian mang đậm bản sắc văn hóa dân tộc có chọn lọc, đặc biệt là các loại hình trò chơi gần gũi với cuộc sống trong các loại hình du lịch, các khu du lịch, khu vui chơi giải trí. Làm được như vậy sẽ thu hút được du khách trong nước và du khách nước ngoài đến tham quan, cùng tham gia để tìm hiểu thêm bản sắc văn hóa dân tộc Việt Nam.

- Cần có một công trình nghiên cứu sâu và đầy đủ về các loại hình trò chơi dân gian, qua đó nêu bật được những giá trị văn hóa dân gian thông qua trò chơi dân gian, góp phần bảo tồn và giữ gìn bản sắc văn hóa dân tộc trong quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa ở nước ta hiện nay.